

DRET, HISTÒRIA I POLÍTICA EN ELS QUADERNS INÈDITS DE BONAVENTURA CARLES ARIBAU (1798-1862) (QUADERNS 1-4)

Patricia Zambrana Moral
Universitat de Màlaga

Amb motiu de l'homenatge a Jesús Lalinde Abadía, presentem un treball centrat en la figura de Bonaventura Carles Aribau.¹ Altres vegades ens hem ocupat de reproduir alguns dels seus documents inèdits² i hem fet algunes referències als «quaderns personals» fruit de les seves lectures, però ara ens detindrem en aquests quaderns, on anotava tot el que li semblava d'interès i d'on es pot deduir part de la seva ideologia³ i personalitat, i ens centrarem en dos aspectes, el dret⁴

1. Sobre Aribau, vegeu Josep ROMEU I FIGUERAS, «Evocació de Bonaventura Carles Aribau», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLVII (1999-2000), p. 463-69; Manuel de MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936; Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, Barcelona, Alpha, 1962; Josep Maria CASAS I HOMS, «Aribau a través de su Biblioteca», *Documentos y Estudios* (Barcelona: Institut Municipal d'Història), vol. XIX (1968), p. 77-106; Josep FONTANA I LÁZARO, *Aribau i la indústria cotonera a Catalunya*, Barcelona, Dalmau, 1963, col·l. «Episodis de la Història», núm. 44, 63 p. Vegeu també la nota de Pedro RICO JIMÉNEZ a l'article de Ferran VALLS I TABERNER (1888-1942), «Notas sobre la vida, pensamiento político y labor administrativa de Buenaventura Carlos Aribau: 1ª Parte. La primera formación. Dotación de cátedras de la Junta de Comercio. La Cátedra de Economía Política de Oviedo», *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 9/10 (gener 1989), p. 2041-2048, esp. p. 2041-2042, i l'article de Ferran VALLS I TABERNER, «El catalanisme d'Aribau», *La Vanguardia* (27 febrer 1934), que després va aparèixer dins del llibre de Ferran VALLS I TABERNER, *En les hores confuses*, Barcelona, Impremta Clarasó, 1934, p. 51-54.

2. Patricia ZAMBRANA, «El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLVI (1997-1998), p. 245-285; Patricia ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga (derecho, política y pensamiento)*, Barcelona, Cometa, 2004.

3. Va destacar pel seu tarannà liberal i romàntic. Va intervenir en la revolució de l'any 1820 i durant el Trienni Liberal va ingressar a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. J. Miret i Sans apunta alguna cosa sobre l'alçament liberal de l'any 1820, el seu influx a l'hora de reanimar l'afeblida acadèmia barcelonina i la presència d'Aribau en aquesta; vegeu J. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. IX (1917-1920), p. 183.

4. A pesar de la seva formació com a economista i la seva projecció com a escriptor, les incursions d'Aribau en el món jurídic van ser freqüents. Així, juntament amb Miguel Bryan, Manuel

i la política, fonamentalment visualitzats des de la història. Per a això, hem utilitzat de nou els fons de l'Arxiu Particular Bonaventura Carles Aribau, on es contenen, entre la seva documentació privada, els referits quaderns. Aquesta documentació es troba ja a l'Arxiu Nacional de Catalunya, llevat dels quaderns, el trasllat dels quals es farà més endavant. Encara que obviarem dades biogràfiques de les quals hem parlat en treballs anteriors, no hi ha dubte que Bonaventura Carles Aribau va tenir una formació acurada⁵ i va ser un personatge transcendent per a la vida social i política de la seva època, com es dedueix dels nombrosos càrrecs que va ocupar⁶ i de les publicacions periòdiques i institucions que va fundar, de les quals va formar part o amb les quals va col·laborar.⁷ Sense entrar en

Salvador López i Luis María Pastor, va participar en la comissió encarregada de redactar els reglaments del Banc d'Isabel II, el president del qual va ser el marquès de Remisa (vegeu, referent a això, Leopoldo ZUMALACÁRREGUI, *El Banco de Isabel II y la crisis de la banca de emisión española de 1847*, Madrid, Gráficas Reunidas, 1952, p. 28 i 33). A part de redactar algun informe jurídic sobre els efectes produïts per la llei de borsa, va formar part del tribunal constituït per a dotar la Càtedra d'Economia Política de la Universitat d'Oviedo, matèria adscrita a la Secció de Dret Civil i Canònic de la Facultat de Dret de la Universitat d'Oviedo (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 392). A més, el 1844 es va oposar al projecte de reforma de la Constitució de l'any 1837 i va publicar una sèrie de reflexions sobre la inoportunitat d'aquesta. Precisament, la carta de naturalesa de la província d'Àlaba li va ser concedida per la seva defensa dels furs i les institucions de la Bascònia i, en general, del dret foral. De la mateixa manera, va ser representant a Madrid de l'Associació Defensora del Treball Nacional i de la Classe Obrera i va ser vocal de la comissió encarregada d'examinar i reformar la legislació relativa a l'impost d'hipoteques i de la comissió constituïda per a verificar els treballs científics i posar en execució la llei de pesos i mesures.

5. Va seguir els cursos de filosofia al Col·legi Episcopal o Seminari Tridentí de Barcelona. Sobre les desavinences d'Aribau amb aquest seminari, vegeu P. ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga*, p. 4, n. 2; Ferran VALLS I TABERNER, «Notas sobre la vida, pensamiento político y labor administrativa de Buenaventura Carlos Aribau», p. 2044. Entre els anys 1814 i 1816 va estudiar ciències de l'estàtica, hidrostàtica i física experimental amb Francesc Sanponts i física experimental amb Pere Vieta, pel qual sentia una gran admiració.

6. Va ser secretari de la Diputació Provincial de Lleida, director general del Tresor Públic, director general de Casas de Moneda, Minas y Fincas del Estado, secretari de la Intendencia General de la Real Casa y Patrimonio, cap de comptabilitat i contencions de l'Empresa de Arriendo de la Sal i comanador de número de la Real y Distinguida Orden Española de Carlos III, entre altres càrrecs. Va ser emissari de Godoy al Marroc i explorador i aventurer als països àrabs (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 343-4). Pels seus coneixements sobre la matèria va ser nomenat vocal de la junta creada per a qualificar els productes de l'exposició industrial que va tenir lloc a Madrid l'1 de novembre de 1850 i vocal de la junta encarregada de facilitar i promoure la concurrència dels productes nacionals a l'exposició de Londres de 1851.

7. El 1815 va fundar amb uns amics la Societat Filosòfica, en la qual va participar de manera activa. Es va inaugurar oficialment el dia 11 de juliol amb la intervenció de Bonaventura Carles Aribau titulada «La poesia comuna a tots els temps, a tots els països i a tots els estats» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-1). Aquesta societat utilitzava com

els detalls, tampoc no es pot deixar d'al·ludir al seu indiscutible paper com a impulsor de la renovació de la cultura i la llengua catalanes, amb independència que ho fes voluntàriament o involuntària. Va publicar els seus primers treballs literaris el 1817 en un volum titulat *Ensayos poéticos*,⁸ encara que la seva aportació més significativa va ser l'«Oda a la pàtria», publicada al diari barceloní *El Vapor* el 24 d'agost de 1833 amb el títol «La pàtria» i amb el subtítol «Trobos».⁹ Es tracta d'una composició l'objectiu de la qual, almenys en teoria, era felicitar Gaspar Remisa, banquer català establert a Madrid, en una festa celebrada el 1832 amb motiu de la seva onomàstica.¹⁰ El poema es considera influent en el moment d'inici de la Renaixença, encara que alguns el situen com a punt de partida de la resurrecció de la llengua catalana com a llengua cultural. En aquest sentit, s'ha arribat a afir-

a mitjà de difusió de les seves sessions el *Periódico Erudito*. Aribau va fundar també *El Europeo* el 1823 (el primer número es va editar el 18 de novembre), juntament amb Ramón López Soler, C. I. Cook, Luigi Monteggia i Fiorenzo Galli (vegeu Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, p. 54-58). A més, va ser redactor del *Diario Constitucional Político y Mercantil de Barcelona*, vulgarment conegut com a *Diario de Dorca*, que es va començar a publicar l'1 de gener de 1821 i dirigia Antonio Guillén de Mazón (vegeu Francesc CARRERAS I CANDI, «Aribau en el "Diario de Dorca"», *La Vanguardia* [4 agost 1933], p. 3). El 1838 va fundar *El Corresponsal* amb L. M. Pastor i Julián Manzano (vegeu Patricia ZAMBRANA, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga*, p. 7, n. 9). El 1846, juntament amb l'editor català Manuel Rivadeneyra, va crear la col·lecció «Biblioteca de Autores Españoles». El 1861 va passar a dirigir la revista *La Verdad Económica*.

8. Vegeu Manuel de MONTOLIU, *Aribau i el seu temps*, p. 51-54 (les p. 41-45 contenen, numerades, les diferents obres d'Aribau). El 14 de febrer de 1820 Aribau va publicar al *Diario de Barcelona* una poesia en memòria de l'escultor Gurri: «A la memoria del excelente estatutario catalán D. Salvador Gurri» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-2). També destaca la seva oda «La paz» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 351-1). Vegeu Ana María FREIRE LÓPEZ, «Un negocio editorial romántico: Aribau y Walter Scott», *Anales de Literatura Española* (Universidad de Alicante), núm. 18 (2005), *Romanticismo español e hispanoamericano. Homenaje al profesor Ermanno Caldera*, p. 163-180.

9. La direcció del periòdic publicava el poema amb una significativa nota al peu que deia: «La presentamos a nuestros lectores con el patriótico orgullo con que presentaría un escocés los versos de Sir Walter Scott a los habitantes de su país.» Vegeu el facsímil del text autògraf de Bonaventura Carles Aribau publicat el 1933 a Barcelona per la Biblioteca de Catalunya, acompanyat d'una missiva a l'arquitecte, escriptor i acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres Francesc Renart i Arús, datada el 10 de novembre de 1832.

10. Els empleats de Remisa, entre els quals hi havia Aribau, van decidir complimentar-lo amb una sèrie de poemes escrits en diferents idiomes, i a Aribau li va correspondre el català. Aribau treballava amb Remisa des del 1826, pel que sembla gràcies a una recomanació de Fèlix Torres Amat, canonge de la catedral de Barcelona. Ferran Valls dedicà a la figura de Gaspar Remisa l'article «El protector de Aribau», publicat a *La Vanguardia* el divendres 6 d'abril de 1934, p. 5, i on tractava d'aclarir alguns interrogants relatius a la seva personalitat i al paper que va tenir en la societat de la seva època.

mar que Aribau és el pare no solament de la Renaixença, sinó també del romanticisme català.¹¹ Ambdós moviments van evolucionar a Catalunya de manera paral·lela. L'oda d'Aribau es considera una de les primeres mostres de la literatura romàntica en llengua catalana. En qualsevol cas, s'afirma que, a partir de la seva publicació, la vida intel·lectual d'Aribau es va desvincular voluntàriament del moviment «renaixentista», es va dirigir al món cultural castellà i es va deixar absorbir per l'ambient literari de Madrid.¹²

Com avançàvem, ens encarregarem de delimitar els elements jurídics i polítics que es contenen en els apunts de les lectures d'Aribau, referits sempre a

11. Vegeu el fullet de trenta-dues pàgines titulat *1833-1933: Centenari de la Renaixença Catalana*, encapçalat precisament pel poema d'Aribau, que s'ha situat com a inici de la renaixença de la llengua catalana com a moviment, en principi literari, que va tenir un paper transcendental en el ressorgiment de Catalunya, ja que les composicions, en enaltir la llengua, ajudaven al sentiment nacional dels patriòtics i els discursos polítics van començar a concretar certes reivindicacions (p. 29). Malgrat que es tractava d'una tendència essencialment cultural i literària, la Renaixença va tenir molt de conscienciació política, ja que va implicar el redescobriment de la cultura i la societat catalanes com a fet diferencial. En la seva etapa inicial, situava entre els seus objectius el reconeixement i la delimitació de la pròpia identitat nacional, així com l'acció de dignificar la llengua catalana i el seu paper en la creació d'una literatura en català. En general, sobre la Renaixença vegeu el treball de Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1887-1982), *Il·lustració i Renaixença*, amb pròleg de Joaquim Molas, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, en particular el capítol 6, p. 115-157, que es correspon amb el capítol XIV de l'obra col·lectiva de Ramon d'ABADAL *et al.*, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1962, p. 287-327. Vegeu Ramon d'ABADAL *et al.*, *Commemoració de la Renaixença: en ocasió del 150è aniversari de l'oda La Pàtria, d'Aribau (1833-1983)*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1982, 118 p.

12. Una simple prova de la seva posterior trajectòria literària de caràcter centralista és l'«Oda a Maria Cristina», que va aparèixer publicada a *El Corresponsal* el 23 de març de 1844. Sobre aquest particular, no podem obviar la tesi de tercer cicle dirigida per Guy Mercadier i defensada el 1986 a la Facultat de Lletres i Ciències Humanes de la Universitat de Provença pel professor d'aquesta universitat Antoni-Lluc FERRER, *La Patrie imaginaire: la projection de «La Pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, que es va publicar el 1987 en dos volums i amb un pròleg de Mercadier. En el tercer capítol es proposa al lector l'elecció entre la consideració d'aquest poema com a poema-manifest o com a poema de circumstància que, simplement, ha estat recuperat i explotat per a servir a uns fins ideològics i per a ennoblir els seus orígens, per la qual cosa ha arribat a mitificar-se i ha resistit (fins i tot avui dia) a la desmitificació. Vegeu els comentaris de Miquel Dolç a aquest treball en el text que ell mateix denomina «Nota informativa», publicat a *La Vanguardia* (28 gener 1988), p. 38. Dolç planteja la possibilitat que el fet que ha convertit Aribau en el pare de la Renaixença hagi estat merament casual i considera «su caso» «desconcertante». Certs dubtes s'establen també en l'article de Francesc CARRERAS I CANDI, «Aribau ¿revolucionario? ¿regionalista? ¿plagiario?», *La Vanguardia* (6 juliol 1934). Vegeu també Antoni-Lluc FERRER, «Aribau y Larra, ¿dos mitos de la tradición liberal?», a Alberto GIL NOVALES (ed.), *La Revolución Liberal: Congreso sobre la Revolución Liberal Española en su Diversidad Peninsular (e Insular) y Americana*, Madrid, abril de 1999, Madrid, Ediciones del Orto, 2001, p. 559-577.

l'època en què va viure. Es tracta de documents manuscrits originals distribuïts en un total de nou quaderns que Juanita Aribau va lliurar a un dels principals amics de Bonaventura Carles i que aquest havia recopilat en vida i «los tenía en gran estima». Aquesta vegada ens ocuparem dels quatre primers. Aribau utilitzava paper timbrat de la Casa Nacional de Moneda de Segovia o de la Contaduría de Rentas Nacionales del Partido de San Clemente. Sens dubte, aquests quaderns constitueixen un fidel reflex de la passió d'Aribau per la lectura, que ja va posar de manifest Josep Maria Casas i Homs quan va comentar l'inventari de la biblioteca de Bonaventura Carles Aribau.¹³ En els referits quaderns apareixen abundants cites, resums de llibres i informació diversa, trets de diferents articles i monografies. Aribau no sol comentar les anotacions, sinó que les resumeix i reproduïx gairebé literalment, i a vegades les etiqueta en epígrafs marginals al·lusius al contingut. En qualsevol cas, aquestes notes que es recullen en els quaderns permeten fer força deduccions sobre els seus gustos literaris o els assumptes que li despertaven interès. Són, doncs, un fidel reflex de la seva personalitat. En endinsar-nos en la seva lectura tenim la sensació de penetrar en una important parcel·la de la seva intimitat i de traslladar-nos al moment precís en el qual el nostre protagonista s'enfrontava amb un llibre o una revista i decidia reproduir allò que llegia per a conservar-ho en un lloc privilegiat.

Aribau solia fer, al principi de cada quadern, un índex on recollia les obres o publicacions de les quals havia extret les anotacions. També acostumava a indicar-ne la procedència en els marges. En el primer dels quaderns ja trobem apunts que tenen una relació directa amb el dret civil, ja que al·ludeixen als deures dels pares envers els fills i situen, com a primer deure i el més important de tots, donar als fills una educació adequada al grau social que ocupen en la societat. Aquest deure es justifica en el sentit que la tasca del pare no pot concloure en donar-li

13. Afirmava: «Debió de ser un lector formidable ya desde sus primeros años. Lo prueban además de las colaboraciones en la Sociedad Filosófica, fundada en su juventud, pasando por las frecuentes producciones periodísticas, hasta los discursos introductorios a los tomos de la Biblioteca y los prólogos a libros de autores amigos. Desde los primeros años debió de poseer la pasión bibliográfica, y le valió como consecuencia desarrollar el talento crítico que le han reconocido todos los biógrafos. A este sentido crítico se debe que sea admitido como el creador de la moderna estética española.» La seva biblioteca reflecteix la seva activitat com a economista (bibliografia financera especialitzada tant en la hisenda espanyola com en l'estrangera), les seves incursions en el món jurídic (llibres de dret mercantil, legislació de mines, relacions internacionals, etc.), el seu interès per la història nacional i la pedagogia i, sobretot, el seu desenvolupament com a escriptor, de manera que és «fehaciente testimonio de la preparación de un literato de primera fila» (clàssics grecs i llatins, gramàtiques en totes les llengües europees, diccionaris), encara que s'hi observa una «inesperada escasez de libros escritos o relacionados con la lengua materna» (Josep Maria CASAS I HOMES, «Aribau a través de su Biblioteca», *Documentos y Estudios*, vol. XIX [1968], p. 80-82).

la vida al fill «si en lo sucesivo descuida la cultura de su espíritu y su razón y lo deja crecer como los brutos y arrastrar una vida inútil para los demás y vergonzosa para sí mismo».¹⁴

Així mateix, en reflectir els perills als quals s'exposaven els escriptors a la Xina, analitza algunes peculiaritats del règim polític d'aquest país, poc inclinat als canvis i marcat per un sever despotisme que ho conservava tot en el mateix estat.¹⁵ A través del cas d'un escriptor anomenat Whang-see-Heon que va fer algunes alteracions en un diccionari de llengua xinesa (*Diccionari Kang-hi*) amb la finalitat de fer-lo més manual i més fàcil de manejar, es mostra la brutalitat del sistema penal. En la sentència per la qual es condemnava l'escriptor, es feia referència a l'«audacia de alterar algunas palabras» i la temeritat d'haver gosat esmentar els noms de la família primitiva de Confuci i dels emperadors de la dinastia vigent, malgrat que estava prohibit per la llei.¹⁶ A més, se li imputava l'atreviment d'afirmar que descendia de l'estirp de Whang-see, a la qual cosa l'escriptor al·legava en defensa seva que això s'havia degut a un impuls de vanitat. De tots aquests càrrecs, el primer va ser considerat de major importància i els jutges van declarar Whang-see-Heon culpable d'alta traïció i el van condemnar a ser esquarterat; a més, els seus béns serien confiscats, els seus fills i parents majors de setze anys sofririen la pena de mort i les seves dones i els seus fills menors de setze anys serien bandejats o concedits com a esclaus a algun gran senyor de l'Imperi. No obstant això, l'emperador va decidir mitigar el rigor d'aquesta sentència mitjançant un edicte en el qual substituïa el fet de ser esquarterat per la decapitació, perdonava els seus parents i reservava els seus fills per a la gran execució que havia de tenir lloc a la tardor, però mantenia la resta d'extrems de la sentència.¹⁷

Respecte a la República de San Marino, a Itàlia, Aribau recull alguna anotació relativa a la celeritat de la justícia referint el cas d'un venecià que va anar-hi a reclamar el pagament d'una quantitat que li devia un dels ciutadans de San Marino. Va ser dut a casa del cap provisional de la República, on esperava trobar la

14. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Aribau precisa que ho ha extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 94 (14 gener 1838), p. 428. De vegades Aribau recull la referència exacta de la cita, però a vegades solament al·ludeix a l'obra genèrica que la conté.

15. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, *Las culturas represivas de la humanidad (h. 1945)*, vol. I, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1992.

16. L'escriptor al·legava que recollia aquests noms perquè la gent pogués conèixer-los i evitar així pronunciar-los, però va reconèixer que es tractava d'un error i va afirmar que havia reimprès l'obra ometent el que no hi havia de figurar (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

17. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 95 (21 gener 1838), p. 437.

pompa i la solemnitat de les magistratures venecianes a les quals estava acostumat, i es va sorprendre quan es va designar gran jutge del país un home amb els braços i els peus nus que aixafava raïms en un cup. El magistrat suprem va escoltar la queixa sense interrompre la seva tasca i va pronunciar una sentència verbal d'arrest contra el deutor, al qual va convidar que es defensés. Com que el jutge no va considerar fonamentada la seva defensa, va manar que la casa del deutor fos venuda immediatament. L'endemà el venecià va poder sortir de la ciutat havent cobrat tot el que se li devia i «prendado de una justicia tan expedita».¹⁸

El següent lloc, l'ocupen algunes de les *Cartas marruecas* de José Cadalso. Aquí no es reproduceix el text de manera literal. Abans de referir la carta LVI de Gazel a Ben-Beley, Aribau anota que Gazel era un cavaller noble de l'Imperi del Marroc que viatjava per Espanya i comunicava al seu savi mestre Ben-Beley tot el que observava en els costums espanyols. En aquesta carta, Gazel al·ludeix a una tertúlia a la qual havia assistit a Madrid i on va sentir els tertulians queixar-se de la situació a Espanya: conclouen que Espanya ja no seria mai més el que era, s'averkonyien de ser espanyols i de la imatge del seu país davant les nacions estrangeres i vaticinaven la fi de la monarquia abans del final del segle, ja que la decadència era ràpida i la ruïna, immediata. Gazel apunta sorprès que tals lamentacions no obeïen a cap dels danys públics als quals podien estar exposades les monarquies, sinó a un fet d'escassa transcendència: «¿Creerás, Gazel, que en todo Madrid no se ha hallado cinta de este color, por más que se ha buscado?».¹⁹ També recull la carta LX de Gazel a Ben-Beley, però l'anècdota que allí es reproduceix no revesteix cap interès per als nostres objectius en aquest treball.

La *Estafeta de Londres* de Francisco Mariano Nipho va ser una publicació setmanal, apareguda a finals del 1762, amb la qual Nipho intentava el periodisme polític. El periòdic es presentava en forma de cartes, dirigides des d'Anglaterra a persones imaginàries, amb el propòsit d'informar el lector sobre els usos i les pràctiques d'aquell país. Aribau assenyala que aquest periòdic tenia com a objectiu pintar l'extravagància i la sagacitat angleses i recollia un curiós projecte per a reprimir els abusos que no es podien evitar amb decrets del govern. Així, a més de fer recomanacions respecte al vestit dels criats i els membres del clergat²⁰ o el moment en què les dames havien d'usar joies (solament els dies que

18. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Extret del *Semanario Pintoresco Español*, tom III, núm. 103 (1 abril 1838), p. 512.

19. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

20. «Se mandará bajo penas gravísimas que ninguna persona eclesiástica gaste hábitos ruidosos de seda, sino los días que fueren a la Comedia o a la Ópera, que en tal caso, puede salirse la modestia de sus límites» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1 [*Estafeta de Londres*, Madrid, 1779]).

haguessin de rebre la visita d'algun milord, senyor o cavaller de la Cort), precisava la necessitat de «prohibir el juego a todo mercader o comerciante, exceptuando aquéllos que habiéndose arruinado por gastos excesivos y otros gustosos excesos están al umbral de hacer bancarrota, que en ese caso y por si el azar repara su fortuna, se les puede permitir que jueguen y aventuren; pues si ganan, va a ganar el comercio un individuo y si pierden, poco puede importar vaya la sogá tras el caldero».²¹ La temàtica dels excessos en el vestit devia interessar Aribau, ja que són diverses les anotacions procedents de l'*Estafeta de Londres* relacionades amb la legislació en aquesta matèria. Així, Aribau apunta que Lluís XIV, rei de França, havia prohibit per decret l'ús de brodats d'or, de plata i de pedreria en els vestits per a evitar la ruïna de moltes famílies que implicava el luxe. De la mateixa manera, Enric IV va promulgar diversos decrets contra l'ús excessiu de l'or i la plata en els vestits, però, com que eren desobeïts sistemàticament, va disposar: «Prohibimos expresamente a todos nuestros vasallos de cualquier calidad o consideración que sean, en todos nuestros dominios, que ninguno gaste plata ni oro en sus vestidos, de cualquier modo y bajo ningún pretexto, exceptuando solo las mujeres públicas, rameras, juglares, comediantes o comediantas, de quienes no nos tomamos el cuidado ni el interés de honrarlos celando sobre su conducta o desenfreno.» Amb això va aconseguir que al cap d'un mes s'haguessin deixat d'utilitzar totalment l'or, la plata i la pedreria.²² També són diversos els paràgrafs relatius a la prosperitat de l'agricultura anglesa en comparació amb la d'altres regnes d'Europa, incloent-hi Espanya. Recull reflexions sobre la conducta i l'ambició dels poderosos, a la qual s'atribueix l'origen de «las infelicidades de España», i sobre la mandra com a arrel i origen de tot mal moral i polític i com a ruïna de les nacions.²³ Anota també com són d'útils totes les classes d'un estat, ja que «el Labrador procura el alimento y el regalo. El Artesano, la comodidad y el abrigo. El Comerciante, todo lo necesario y aun lo superfluo. El Estudioso, la regularidad, ilustración y lucimiento del espíritu. El Rico, consuelo y protección para el pobre. El Pobre, obsequios, servidumbres y ventajas que no puede procurarse el rico.»²⁴ Més endavant, apunta que els tres pilars en què ha de descansar un regne perquè sigui brillant i poderós són: en primer lloc, el dels pagesos (el principal); en segon lloc, el dels fabricants (on s'inclouen tota la classe pobra, els artesans i els treballadors), i, en tercer lloc, el dels mercaders. La resta d'individus es consideraven, des del punt

21. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

22. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

23. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

24. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

de vista polític, indiferents o fins i tot perniciosos, perquè se sustentaven a costa dels altres.²⁵ En l'àmbit impositiu, qualsevol càrrega o impost que impossibilités el consum era danyós per al monarca i el poble, perquè acabava obligant el pagès a deixar les seves feines i la terra sense conrear. Des del punt de vista social, els gentilhomes i els cavallers de la ciutat eren els «aduladores» dels senyors, així com qualsevol cortesà ho era dels reis. Els pagesos i els artesans havien de rebre l'assistència justa que els permetés prosperar a poc a poc, de manera gradual, de la necessitat a la suficiència i de la comoditat a l'opulència, segons el seu treball i la seva economia. El senyor d'un territori, llogarret, vila gran o vila petita, era el sobirà i àrbitre dels costums dels seus habitants. Incidint en el pla jurídic, Aribau reflecteix la negativitat dient que els plets i les querelles ordinàriament destrueixen els costums camperols i les ciutats, ja que alimenten un escenari de procuradors, escrivans i agutzils que, a l'empara de la justícia, suscitaven el mal i les desgràcies.²⁶

Major incidència en el pla politicoeconòmic van tenir les lectures de la *Recreación política: reflexiones sobre el amigo de los hombres en su tratado de población considerado con respecto a nuestros intereses*, del jurista i economista basc Nicolás de Arriquíbar i que es va publicar precedida d'un *Tratado de aritmética política; traducido del inglés por sus quartas comisiones para uso de los alumnos*.²⁷ Arriquíbar va tenir un paper important com a «pioner» en la recerca i l'anàlisi de dades a l'hora de proporcionar materials segurs als qui s'ocupaven de la política econòmica de la nació.²⁸ És per això que Aribau es va interessar per diversos aspectes relacionats amb l'economia i la projecció política d'aquesta. Així, recull referències a les tres classes de política d'un estat (sagrada, que mira la religió; moral o legislativa, que arregla els costums, i econòmica, que promou els interessos públics) i asseveracions com «nación en que todos aspiran a ser cabeza, pronto se hallará sin pies y sin manos» o «el en-

25. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

26. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

27. L'obra concreta referida per Aribau és la pòstuma d'aquest autor. Vegeu Nicolás de ARRIQUÍBAR, *Tratado de aritmética; traducido del inglés por sus quartas comisiones para uso de los alumnos*, Vitòria, Real Sociedad Bascongada de Amigos del País, 1779, 2 vol., que recollia, juntament amb la *Recreación política*, la primera traducció castellana de *Of the Use of Political Arithmetic*, de Charles Davenant, considerat un dels pares de l'estadística econòmica. El 1987 se'n va publicar a Bilbao una edició prologada i anotada per Jesús Astirraga i José Manuel Barrenechea, ambdós especialistes en història del pensament econòmic.

28. Vegeu José Manuel BARRENECHEA, «El por qué de una edición. *Recreación política* de Nicolás de Arriquíbar. *Del uso de la aritmética política* de Charles Davenant», *Revista de Historia Económica*, núm. 2 (1989), p. 152.

tendimiento ni reconoce ni distingue clases de nobles y plebeyos».²⁹ Són moltes les al·lusions a la importància del treball per a tirar endavant una nació. De fet, la riquesa de les nacions es considerava fruit del treball i la indústria del poble, i un bon veïnatge era el principi del qual havien de partir els qui volguessin jutjar la força i el poder dels estats.³⁰ Insisteix que tots els béns procedeixen de la terra i el treball de l'home, que es considera la «verdadera y única riqueza del Estado».³¹ Les classes productives es resumien en dues: l'agricultura i la indústria. Amb aquestes, augmenten la societat en general i les vendes, es completen els exèrcits, es formen les armades i es compleixen les altres càrregues de l'estat. Es recull el símil que l'estat és un arbre les arrels del qual són l'agricultura, el tronc és la població, les branques són la indústria i les fulles són el comerç pròpiament dit i les arts. Si algun enemic danya les arrels a les entranyes de la terra, l'arbre es debilita i les fulles s'assequen sense remei... El mateix passa en el cos polític. Un estat que té productes considerables i es troba disminuït per alguna causa estrangera o interna (que gairebé sempre concorren juntes), no es restablirà ni per mitjà del comerç ni per mitjà de les arts, ja que això no seria més que regar l'arbre per les fulles. Cal conèixer el mal en el tronc (població) i buscar el remei en les arrels (agricultura).³² En una altra ocasió, s'equipara no solament l'agricultura, sinó també el comerç i la indústria, amb les arrels del figurat arbre, que permeten repartir els fruits del treball entre les diferents branques o províncies que integren l'estat. Aribau tampoc no obvia algunes referències a la història del sistema impositiu, des de l'establiment de les alcabales per Alfons XI fins al servei de milions amb Felip II i la defensa del principi que els tributs no han de recaure sobre les coses indispensables per a la vida humana, sinó sobre les que «sirven a las delicias, a la curiosidad, al ornato o a la pompa», ja que així es castiga l'excés i el pes impositiu cau sobre els rics i poderosos, de manera que els pagesos i els oficials queden alleujats, per la qual cosa els estats que han seguit puntualment aquesta màxima són els que han prosperat.³³

Una altra de les lectures que va cridar prou l'atenció d'Aribau perquè en recollís anotacions en els seus quaderns personals va ser *Los viajes de Enrique Wanton a las tierras incógnitas australes y al país de las monas, en donde se expresan las costumbres, carácter, ciencias, y policía de estos extraordinarios habi-*

29. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

30. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1. Vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, «El estado moderno como paralogsimo historiográfico», *Ius Fugit*, núm. 3-4 (1994-1995) [1996], p. 121-139.

31. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

32. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

33. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

tantes,³⁴ d'on va extrapolar, al marge de paràboles i diverses cites religioses, morals o simplement curioses,³⁵ una història abreujada del nostre continent que reflecteix l'interès d'Aribau no solament per la història, sinó també per les institucions jurídiques i politicoadministratives que van anar sorgint en l'esdevenidor històric. Apel·la a principis jurídics bàsics i al dret natural, del qual deriva el dret de cada persona a adquirir el que és indispensable per a la conservació i la supervivència i, consegüentment, el dret de retenir-ho per a ella amb exclusió de qualsevol altra persona. A mesura que creix la població, creixen el consum i el treball i es fa necessari el repartiment de terres amb el consentiment exprés o tàcit (usdefruit) de la comunitat, perquè cada família conreï la terra que li pertany en propietat i la transmeti a les generacions successives. Com que aquesta divisió es va fer entre famílies de diferent nombre de membres i amb capacitat diversa, va ser forçosament desigual, i aquesta desigualtat va originar la dependència i la subordinació dels uns respecte als altres. A continuació, al·ludeix a l'origen de les societats civils, dels reis, dels exèrcits i dels magistrats, fins a arribar a la prosperitat de les diverses nacions, que va ser irremeiablement seguida de la primera invasió del nostre continent i de l'alçament del primer cabdill contra els invasors, al qual van imitar altres valerosos capitans que van acabar rebent, en paga de les seves gestes i com a premi per a ajudar la Corona a recuperar els seus dominis, el senyoriu de diversos pobles. Allí els senyors governaven per si mateixos o per mitjà dels seus tinentes, mantenien la justícia a risc de les seves persones i els seus béns, es defensaven dels seus enemics i tenien el privilegi de cobrar els impostos. Ara bé, el senyor que, en lloc d'actuar com un jutge, actuava com un tirà, que no ajudava els necessitats, que solament pensava a rebre tributs, que no defensava el seu sobirà contra els enemics de l'estat, que no emprava la seva persona al servei del príncep i del regne, i que era un dissipador de les contribucions, era considerat un traïdor de la pàtria.³⁶ Després de referir la comparació de les vanitats dels grans de la Cort i dels gentilhomes, Aribau re-

34. Aribau aclareix que es tracta d'una obra en anglès, traduïda a l'italià i, d'aquest, a l'espanyol per Joaquín Vaca de Guzmán y Manrique, en quatre volums (Madrid, 1781). Enrique Wanton era el pseudònim de Zaccaria Seriman, autor italià del segle XVIII.

35. Recollim algun exemple d'aquestes cites: «El hombre, en lo general, no estudia más que engañarse, y el primer paso hacia la verdad es destruir la mayor parte de las primeras opiniones»; «el mundo hace poco aprecio de lo fundamental y sólido, dejándose llevar únicamente de lo superficial y aparente»; «en las ciudades a cada paso se encuentran ocasiones de ver, de admirar y de reír»; «a las personas las distinguen más las acciones que el nacimiento»; «el mundo es un comercio de sufrimiento»; «los bailarines prefieren los pies a la cabeza»; «los abogados son sagaces artifices de engaños»; «el ocio es el manantial de todas las desgracias»; «la prevaricación tiene más ojos y más manos que la ley» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

36. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

cull un *Diccionario del arte de Corte*, que reuneix en to jocós i irònic una sèrie de termes d'ús habitual.³⁷

Aribau tanca aquest primer quadern amb notes diverses de les seves lectures de les *Empresas políticas* de Diego Saavedra Fajardo.³⁸ El propòsit d'aquesta obra era proporcionar unes pautes per a la formació del bon governant i l'educació del príncep ideal, en un moment marcat per la tensió entre la moral tradicional cristiana i la política entesa com a ambició pel poder. El nucli central del llibre és la raó d'estat, que Saavedra tracta de basar, a diferència de Maquiavel, en l'ètica cristiana. Hi abunden les referències bíbliques i les cites d'historiadors clàssics i contemporanis. Com ja hem apuntat, Aribau no va ocultar mai el seu interès per la política i pels principis ètics, reflectit en la seva trajectòria professional. Per aquest motiu, aquesta obra de Saavedra Fajardo va cridar especialment la seva atenció, si s'ha de jutjar per l'extensió que hi dedica en el seu quadern, atès que en reproduïx una multitud de paràgrafs (de vegades textualment i de vegades amb les seves pròpies paraules, però sense fer-ne cap comentari i utilitzant els epígrafs marginals per a etiquetar les matèries). La idea central és que les virtuts d'un cristià són incompatibles amb certes exigències polítiques, com ara la mentida, la hipocresia o la dissimulació. En particular i al marge de frases puntuals, a Aribau li interessaven les reflexions de Saavedra Fajardo sobre la ira, l'enveja o la llengua, perquè no hi ha paraula del príncep que no tingui el seu efecte sobre el poble i perquè tan important és saber callar com saber parlar. Recull la censura com el major enemic del vici, en íntima connexió amb les murmuracions i les alabances, ja que l'honor està constituït en gran part per l'opinió aliena. Així mateix, Aribau anota consells sobre la vida («no está la felicidad en vivir, sino en saber vivir»), la virtut i el que ha de representar la corona dels reis (treball, submissió a les lleis i servei al poble, ja que la dominació és govern, i no poder absolut, i el rei ha de tenir el fre de la raó, les regnes de la política, la vara de la justícia i l'espasa del valor). Altres aspectes considerats per Aribau dignes

37. «Adulaciones, alabanza, amistad, barbarie, bienes, brazos, buena fe, buenas palabras, cejas (arqueamiento de), ceremonias, charlatanería, cortesías, desvalidos, dones, empeños, enredo, erudición, esperanzas, farándula, fortuna, gracejos, gracias picantes, habladuría, holgazanería, ingeniería, intereses, jactancia, lagozería, manejo, mano, menesterosos, méritos, moneda, monería, mutua dependencia, nobleza, obsequios, oropeles, paciencia, pesetas, pobreza, pretendientes, querella, quejas, risitas, sinceridad, soberbia, trápala, tratamientos, truhanería, valimientos, vanidad, verbosidad, zalamería, zelo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

38. Es tracta de l'obra de Diego SAAVEDRA FAJARDO, *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas*. Aribau indicava que va ser escrita a Viena el 1640 i que ell va manejar-ne una sisena edició de València de l'any 1679. Aclaria, a més, que una de les principals fonts de Saavedra Fajardo era Corneli Tàcit (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1).

de ser continguts en el seu quadern són els relatius a: la llei i els costums; la justícia (qualitat fonamental del bon governant que va unida a la clemència, ja que no és menys cruel el rei que perdona a tothom que el que no perdona a ningú, ni menys perjudicial per al poble la clemència desordenada que la crueltat); el premi i el càstig; la religió (sense aquesta, la justícia, armada amb les lleis, amb el premi i amb el càstig, seria com una columna a l'aire que sustentés l'edifici del regne); la prudència com a regla i mesura de totes les virtuts, que en absència d'aquella es converteixen en vicis; l'experiència com a mare de la prudència; la reputació; l'honra; l'ànim; el sofriment; la felicitat; la fortuna adversa, que pot convertir-se en pròspera amb esforç i esperança; el perill, que de vegades és remei d'un altre perill, perquè el valor mai no és més gran que quan neix de la necessitat; la liberalitat i la prodigalitat; les mercès, que han d'atorgar-se en la mesura i el temps justos; la descripció de la condició de l'home en comparació amb la dels animals; l'adulació i la llagoteria, tan perilloses per als monarques com les armes dels enemics; la cobdícia, que posa fi a la quietud i la pau; el poder de l'ambició del cor humà, els secrets i a qui han de confiar-se aquests. Dedicar una atenció especial al valiment i als *validos*, a la seva ambició com a principal perill, a la imatge negativa que projecten davant del poble i als odis que desperten per la seva proximitat al poder. Altres anotacions d'Aribau de l'obra de Saavedra Fajardo es refereixen a: la resolució i l'execució, i en aquest terreny segueix Aristòtil, en el sentit que primer s'ha d'executar allò deliberat i després s'ha de deliberar; la necessitat de saber esmenar els errors («tirana obstinación es conocer y no enmendar los errores» i «un error enmendado hace más seguro el acierto»); l'educació com a moderadora de l'esperit; la importància de l'ocupació i del treball; el domini dels planetes; el caràcter de les nacions, l'amistat i la guerra.³⁹

El segon quadern conté apunts extrets de *El gobernador cristiano deducido de las vidas de Moisés y Jesucristo*, de Juan Márquez, d'una edició del 1625. De nou desperta l'interès d'Aribau una obra la finalitat de la qual és, en la línia de l'obra analitzada anteriorment, establir les pautes que han de guiar el polític basant-se en l'ètica cristina, en contraposició oberta amb les idees de Maquiavel. La seva principal font d'inspiració és la Bíblia. Aribau recull algunes cites relatives o atribuïdes a Salomó, Homer, Sòcrates, Aristòtil, Arcesilau, Sèneca o sant Tomàs d'Aquino, entre altres; així com les frases següents, seleccionades del text: «El que sepa governar a sí mismo, gobernará a otro; el que sepa gobernar a otro gobernará una familia, el que sepa gobernar una familia, gobernará una ciudad o provincia»; «el que es fiel en lo poco, lo es en lo mucho»; «no tire piedras a tejado ajeno, el que tenga el suyo de vidrio»; «el que tenga por qué callar

39. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-1.

que calle»; «el saber ir al paso de la ignorancia, es la suma discreción, y dejarse vencer del tiempo o de las circunstancias, es el más glorioso triunfo de la razón» o «son frutos del vivir perder con dolor lo que se quiere».⁴⁰

Igualment, hi ha notes de l'obra de Félix Lucio de Espinosa y Malo, «señor del Estado y de la guerra en el reino de Sicilia», *Ocios morales, divididos en descripciones simbólicas, y declamaciones heroicas*,⁴¹ com la simbologia de la república governada per la plebs i altres aspectes més poètics i de menys interès politicojurídic com ara les descripcions de la vanitat, les llàgrimes, el pensament, la felicitat o l'amor propi, amb els seus símbols. Aribau clou aquestes notes amb un conte històric.

Major interès (per l'extensió dels seus apunts) sembla que va despertar en Aribau l'obra *Teatro crítico universal: Discursos varios en todo género de materias, para desengaño de errores comunes*, de Benito Jerónimo Feijoo (1676-1764), publicada en vuit volums entre els anys 1726 i 1739. Aquesta obra va ser objecte de rebuigs i impugnacions, una de les quals refereix Aribau: *Teatro anti-crítico universal sobre las obras de Feijoo, por el P. Sarmiento y Salvador Muñer*. L'autor d'aquesta obra, Ignacio Armesto y Osorio, pretenia ser àrbitre en els punts més controvertits entre el defensor de Feijoo (el pare Martín Sarmiento) i el seu detractor (Salvador Muñer). La majoria de les anotacions d'Aribau no són literals, encara que —com en ocasions anteriors— no fa cap aportació personal, sinó que en treu idees. Es tracta de reflexions morals i filosòfiques amb algunes incursions en la teologia, l'astrologia o la física, però obvia els aspectes polítics (excepte certs defectes dels titulars del poder) i s'aparta, en certa manera, del nucli temàtic del present treball, per la qual cosa no aprofundim gaire en aquesta obra: la veu del poble, la virtut i el vici,⁴² la riquesa i la fortuna, contes diversos... Apunta que l'autèntica noblesa s'adquireix pels fets, no per herència, i que «el verdadero arte de mandar es elegir ministros sabios y rectos, premiar méritos y castigar delitos, velar por los intereses públicos, y ser fiel en las promesas». Hi ha reflexions astrològiques (els dotze signes del zodíac —amb una minuciosa descripció de cadascun— i les «boberías» que els qui practiquen l'astrologia atribueixen als seus influxos, els sistemes dels principals astrònoms, els set planetes, la grandesa del sol, els eclipsis de sol i de lluna) i altres de molt diverses referents a la complexió de les persones, el dolç plaer de la lectura, la

40. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2.

41. Es tracta de la tercera impressió: Saragossa, 1693.

42. «Cada mortal, decía Filón, tiene dos mujeres dentro del domicilio del alma: la una honesta, pero áspera y desabrida, que es la virtud. La otra impúdica, pero dulce, y amorosa y la delicia del mundo, que es el vicio. Este Sabio Judío pintó la primera toda asperezas, y el vicio todo dulzuras» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

col·locació de l'univers entre els pols, el seny, el part de les dones, els anys climàtics o septenaris en les edats, la classificació de les llengües, la disputa entre les tres deïtats (bellesa, riquesa i saviesa), el rapte de les sabines, les modes,⁴³ els dubtes sobre la invenció de la impremta, els somnis segons el temperament de cadascun, i l'aparició i la procedència dels gitanos.⁴⁴ Entre totes aquestes reflexions, hi intercala alguns contes i rondalles. També hi trobem notes relatives a la creació de l'univers, als caràcters de l'home que incideixen en la manera de ser i sobre els quals Pitàgores examinava els estudiants abans de rebre'ls com a deixebles, i un intent de buscar els fonaments als privilegis històrics, a la prepotència i al domini de l'home sobre la dona per dret diví i humà.⁴⁵

El tercer dels quaderns, més escaritat que els anteriors, revesteix un contingut purament històric i es dedica íntegrament al *Resumen de la historia antigua y de los cuatro primeros reinos antes de la venida de Cristo y de lo que fueron los hombres en aquellos tiempos y lo que son en los presentes*.⁴⁶ Es tracta d'un repàs de la història de la humanitat amb tints morals i de l'evolució dels vicis i les

43. «Como las modas varían todos los días sucedió lo siguiente: un loco, que andaba desnudo por las calles con una pieza de paño al hombro; y cuando le preguntaban, ¿por qué no se vestía, ya que tenía paño? Respondía: Que esperaba ver en qué paraban las modas, porque no quería malograr el paño en un vestido que en poco tiempo, no le sirviese» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

44. «Dice la presunción que la Chiromancia enseña a adivinar por las rayas de la mano, de la cual usa con mucha frecuencia una especie de vagabundos, que llaman gitanos. Estos embusteros aparecieron la primera vez en Alemania el año de 1417. Decían que eran de una provincia de Egipto y que tenían la penitencia de peregrinar siete años porque sus mayores habían apostatado de la fe, y negado el hospedaje a María cuando llegó fugitiva a su Región. Hurtan lo que pueden y viven casi sin ley y adivinan la buena ventura a quien se la pide» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

45. Destaca els següents: *a)* «Que todo el género humano tuvo principio de un solo hombre que fue Adán, de cuya costilla fue también formada Eva; y esta prerrogativa parece que levanta de punto la condición del sexo masculino sobre el femenino [...]»; *b)* «San Pablo enseña a los de Éfeso que las mujeres estén sujetas a sus maridos y los reconozcan por dueños y cabeza»; *c)* «Que Dios se hizo hombre por nuestra Redención, eligiendo la naturaleza y forma de varón; de donde parece que se comprueba la mayor dignidad y perfección del hombre»; *d)* «Que Dios entregó a San Pedro las llaves de la Iglesia y le dio la potestad de consagrar el Santísimo Cuerpo y Sangre de Cristo, y no las dejó a su Esclarecida Madre [...]»; *e)* «Que la Jurisprudencia tiene determinado que el derecho de agnación o de familia se conserve con la línea masculina aventajándola al apellido y memoria de los ascendientes por línea femenina»; *f)* «Que Aristóteles, San Agustín, Santo Tomás y otros Filósofos escriben que la mujer es un animal imperfecto y que la naturaleza en el designio de la generación pretende producir varón y no hembra, aunque fuera de su intención resulte muchas veces lo contrario por debilidad u otro impedimento de la materia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-2).

46. Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3.

virtuts de l'home, que tampoc no reflecteix una projecció politicojurídica. Aribau utilitza com a font la «Senectud moral del hombre», que extreu del referit *Teatro anticrítico universal sobre las obras de Feijoo*, del qual fa un resum i reproduïx els principals paràgrafs gairebé de manera textual. La idea bàsica és que els costums dels homes es troben en clara decadència, que la virtut ha estat desplaçada pel vici, i la justícia, la veritat i la continència, per la cobdícia, l'engany, la usurpació i la tirania.⁴⁷ No obstant això, és difícil trobar en la història un moment en què realment hagin regnat les virtuts,⁴⁸ la qual cosa es demostra mitjançant episodis successius del text indicat⁴⁹ i demostratius de la maldat intrínseca de l'home, que Aribau recull. Es remunta als orígens, a l'episodi de Caïn i Abel,⁵⁰ al diluvi universal i la torre de Babel⁵¹ i a altres seqüències històriques, com ara la fundació de la monarquia de Babilònia i l'aparició del primer tirà,⁵² els capítols de la his-

47. «Comúnmente se asegura que están hoy en estado más deplorable las costumbres de los hombres. Celébrase el tiempo antiguo, y se abomina el presente: que entonces reinaba la virtud, ahora el vicio: que la justicia, la verdad, la continencia hicieron su papel en otros siglos; en cuyo lugar sucedieron para representaciones trágicas, la codicia, el engaño, la incontinencia, la usurpación, la tiranía, con todas las demás pestes del Orbe» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

48. «Quisiera saber qué siglos felices son esos en que reinaron las virtudes: búscolos en las historias, y no los encuentro. Muy semejante me parece el hombre de hoy al de ayer. No bien se perdió el estado de la inocencia, cuando se vio en su mayor altura la malicia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

49. Creiem necessari insistir que reproduïm allò que va ser seleccionat per Aribau i, en qual-sevol cas, tal com ell ho va transcriure després de la lectura corresponent.

50. «¿Qué alevosía más feamente circunstanciada que la de Caïn con Abel? No menos entre ángeles que entre los hombres, fue el vicio gigante desde su nacimiento. ¿Cuándo se vio de tan feo semblante el Mundo como en aquel común estrago, en que solo se exceptuó una corta familia? Estaba el Orbe recién engendrado; y ya todo corrompido. Tan despótico dominaba el vicio, que no consentía, aún como peregrina, la virtud» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

51. «Vengó Dios tantos agravios con el diluvio universal; y volviendo a propagarse la desolada prosapia, luego conspiraron todos en aquella ambiciosa osadía de la Torre de Babel» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

52. «Fundóse entonces la Monarquía de Babilonia sobre la usurpación de Nemrod, haciendo tiranamente sujetos a los que nacieron libres y, después de muerto este primer tirano, empezó la idolatría, adorándole como a Deidad. Aun vivían Noé, y sus hijos, testigos del Diluvio, y, no obstante, aquel horrible espectáculo, volvían la cara al Ídolo, y la espalda a Dios. A la sombra de esta ceguera crecieron en breve tiempo a tal estatura los demás vicios, como dan testimonio las abominaciones de Sodoma, y de las otras cuatro Ciudades de la desdichada Pentápolis, que fueron reducidas a cenizas. Desde aquella remota antigüedad, hasta la guerra de Troya, apenas hay sino fábulas en los Escritores profanos y se conoce cuales serían los hombres cuando todos, excepto el pueblo de Israel, suponían delinquentes las mismas Deidades. Adúlteros a Júpiter, Marte, y Venus; ladrón a Mercurio; lascivos a Apolo y Pan» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

tòria sagrada,⁵³ els adoradors d'ídols,⁵⁴ la figura d'Herodes,⁵⁵ la guerra de Troia,⁵⁶ i la fundació i l'evolució de les monarquies dels assiris, els medes i els perses.⁵⁷ El repàs que fa de Grècia té major incidència jurídica, ja que refereix la llei de

53. «La Historia Sagrada, que es la única verdadera de aquellos tiempos, también nos muestra horribles escándalos: el enorme incesto de las hijas de Lot, la implacable ojeriza de Esaú con su hermano Jacob, la atroz perfidia de Simeón, y Leví con los habitadores de Sichén, la conspiración de los envidiosos hermanos contra el inocente José, con la circunstancia de ser cometidos todos estos insultos dentro de una misma familia, sobre la cual estaba Dios lloviendo bendiciones» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

54. «Luego que los descendientes de Jacob salen del cautiverio de Egipto, los vemos ingratos, rebeldes, contumaces e idólatras. Entre los enemigos del Pueblo de Israel se presenta la bárbara crueldad de Adonibezec, Rey de Jerusalén, que tenía debajo de su mesa setenta Reyezuelos, cortadas las extremidades de manos, y pies. Luego vemos a los Israelitas dando inciensos a los Ídolos Baal y Astarot. Castígalos Dios con nuevas servidumbres por espacio de ciento y diez años y muerto Gedeón, vuelven a dar sacrificios a Baal, sirviendo de preludio a la apostasía la detestable crueldad de Abimelech, hijo de Gedeón, que por ocupar el Reino mató setenta hermanos suyos. Por el mismo motivo Artajerjes Ocho, Rey de los Persas, degolló aún mayor número de hermanos, y parientes. En casa de David, con ser Santo, se vieron grandes desórdenes: su primer hijo Ammón, incestuoso con violencia; el segundo Absalón traidor, y fratricida; Adonías el tercero, sedicioso, que con sus yerros dieron mala vejez a su padre. Hasta Salomón, que fue tan colmado de beneficios del cielo, correspondió a Dios con torpezas, y sacrilegios. Muerto Salomón, se dividió el Pueblo Hebreo en dos Coronas, Israel y Judá. En aquella 19 Reyes mantuvieron la idolatría hasta que la destruyó Salmanasar. En ésta, de 20 Reyes que tuvo, cinco solos procuraron apartar a Judea de aquella genial demencia. Fue desolado primero Israel por los Asirios y después Judea por los Caldeos. Recobrose en parte aquella República. Gobernose por Pontífices, y Capitanes, hasta que Aristóbulo, que mató de hambre a su madre, tomó carácter de Rey. Sucedióle su mujer Salomé, y a ésta su hijo Hircano, que tuvo grandes guerras con su hermano menor y en este tiempo se apoderó de aquel Reino el Emperador Pompeyo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

55. «Logró [...] el Cetro de Palestina Herodes Ascalonita, llamado el Grande, Príncipe alevoso, astuto, y cruel, que bañó toda la Judea de la sangre de inocentes, y su propio Palacio de la de su mujer, e hijos. Entonces se levantó la secta de los Judíos llamados Herodianos, que creían ser Herodes el prometido Mesías. Estos y los demás, conspiraron poco después en la muerte del verdadero Redentor: a que se consiguió, en pena de su obstinación, la ruina de Jerusalén, y la dispersión de toda la gente Judaica. Si en aquel pueblo, escogido de Dios, hubo tantos desórdenes desde su origen hasta su exterminio ¿Dónde, pues, está la soñada rectitud de los siglos pasados?» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

56. «Lo primero de que hablan las Historias profanas, es la guerra de Troya, y la fundación de las cuatro famosas Monarquías, porque todo lo que queda más allá, se mira a tan escasa luz, que apenas se distinguen las verdades de las fábulas. Dieron ocasión a aquella guerra el galanteo de un joven licencioso, y la condescendencia de una mujer fácil y hermosa que traía consigo juntas las gracias de Venus, y las furias de Marte» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

57. «La fundación de la Monarquía de los Asirios no tuvo otro principio que la violencia de Nemrod. Nino le amplificó sin otra justicia que una ambición desordenada. Semíramis, que se supone mujer de Nino, la extendió mucho más en tiempo de su viudez: mujer de grandes talentos, pero de igual ambición y torpeza. Diodoro Sículo refiere que a los galanes con quienes manchaba el lecho, quitaba luego la vida por no aventurar el secreto. Otros dicen que queriendo ser torpe con su

l'ostracisme, l'origen de la qual se situa en l'ambició desenfrenada de dominar, que no es va veure limitada per la cultura de les lletres. Sobre la base d'aquesta llei, es bandejava durant deu anys qualsevol ciutadà que sobresortís en riquesa o en estimació.⁵⁸ La màxima expressió dels vicis se situa a Roma,⁵⁹ des de l'episodi

propio hijo Ninias, éste irritado le quitó la vida. Los Medos, vasallos de los Asirios, sobre su rebelión fabricaron su Monarquía y Ciro, gran usurpador, transfirió después el Imperio a los Persas. Cambises, hijo de Ciro, fue tan ambicioso como su padre. Conquistó a Egipto; y acaso hubiera hecho lo mismo con toda la costa de África, si en aquellos vastos arenales, no hubiera sepultado el viento todo su Ejército. Sucedióle un Mago o Sabio que fingió ser un hermano de Cambises, a quien él había quitado la vida. Descubriose el engaño, y muerto éste, se convinieron los principales del Reino en que fuese Rey aquél cuyo caballo relinchase primero al salir el Sol; y un enviado de Darío, juntando el caballo a una yegua en el lugar señalado la noche antecedente, hizo que relinchase al punto que volvió al mismo sitio. Sucedió a Darío su hijo Jerjes a quien mató alevosamente Artabano, Capitán de sus Guardias, el cual luego ejecutó otra maldad, persuadiendo a Artajerjes, hijo del muerto, que su hermano Darío había sido homicida de su padre, y fue degollado este inocente; aunque después fue castigado el delincuente verdadero. Este Artajerjes Longimano fue buen Príncipe y floreció en tiempo de Esdras. Le sucedió Jerjes segundo que al año fue asesinado por su hermano Secundiano y éste no vivió en el trono más de siete meses: creo que le mató su hermano bastardo Darío Ocho, que le sucedió en el Reino. Siguióse Artajerjes Segundo en cuyo tiempo hubo grandes discordias entre Parisatis su madre, y Estatira su esposa que mató ocultamente Parisatis. Artajerjes tuvo tres hijos legítimos, y 112 bastardos. Y conspirando Darío, uno de los legítimos, con cincuenta ilegítimos contra su padre, fueron castigados y muertos con sus hijos, y mujeres y el resto lo extinguió su hijo Artajerjes tercero, por asegurar la Corona. A éste quitó la vida con veneno el poderoso Eunuco Bagoas, y juntamente a dos de sus hijos; y al tercero, llamado Arses, colocó en el Trono a quien también emponzoñó y dio la Corona a Darío Codomano, hijo de un hermano de Artajerjes. Entró en este tiempo Alejandro en el Asia, derrotó a Darío, y después alevosamente le quitó la vida Beso, vasallo suyo. Este fin tuvo aquel Imperio, donde no vimos sino crueldades, engaños y perfidias. Muerto Alejandro se dividieron las conquistas entre sus Capitanes, y ardiendo toda el Asia en guerras sobre cual había de quitar a los otros su porción, prevaleció el partido de Seluco Nicanor que dio principio al Reino de Siria, y duró hasta que lo conquistaron los Romanos» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

58. «La más fea obscenidad era tan trascendente en la Grecia, que se ejercitaba sin pena, y aun sin infamia. Muchachos ilustres se sujetaron sin vergüenza a este oprobio, y no faltaron Filósofos que les autorizaron con su patrocinio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

59. «Los Romanos, por más que los celebren las plumas de tantos Escritores, no fueron otra cosa que unos ladrones públicos, enteramente corrompidos con los tres vicios, codicia, lujuria, y ambición. Contra todo derecho robaron a innumerables Naciones sus riquezas, y entre ellas la preciosa alhaja de la libertad. Algunos espíritus superficiales miran con abominación los robos pequeños y aplauden con admiración los hurtos grandes. Tienen por digno de horca al que roba al caminante y el que usurpa muchas provincias es celebrado por el clarín de la fama. Reconvenido un pirata por Alejandro, le respondió que él era llamado Pirata y delincuente, porque en un pequeño Bajel robaba a uno u otro navegante, más que si infestara los mares con una grande armada, sería celebrado por conquistador glorioso» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

de Ròmul i Rem,⁶⁰ passa pels seus successors⁶¹ i arriba fins a les guerres púniques,⁶² sense oblidar l'omnipresència de la luxúria⁶³ i sense que l'arribada del Redemptor millorés gaire les coses.⁶⁴

60. «Empecemos por el Rey Procas; que dejó por hijos a Numitor, y Amulio. El segundo usurpó la Corona al primero, matando un hijo varón que tenía, y haciendo Virgen Vestal a su hija Rea Silvia por quitarle la sucesión; aunque ésta frustró su ambición con una furtiva torpeza, con que parió de un parto a Rómulo, y Remo, los cuales mataron al Tirano Amulio, dando el Cetro a Numitor, y después Rómulo mató a Remo, por reinar sin competencia. Fundó a Roma este fratricida; y para poblarla, convocando a unas grandes fiestas, los pueblos vecinos, robaron los Romanos todas las doncellas Sabinas, para que comenzase con raptos aquella Ciudad que se había de engrandecer con robos. Mataron a Rómulo los Senadores mismos que él había establecido, haciendo creer al Pueblo que se había trasladado al Cielo para Deidad» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

61. «Siguióse por elección Numa Pompilio, astuto Político, que bajo el velo de la religión llenó de ritos y supersticiones los romanos con el pretexto de que todo se lo dictaba la Ninfa Egeria. Tulio Hostilio, tercer rey, fue hombre feroz, y guerrero: añadió a Roma muchas tierras con que la enriqueció especialmente con los despojos de Alba que redujo a cenizas. Anco Marcio, cuarto Rey, fue más justo, porque guerreó provocado, aunque defendiendo lo que usurparon sus antecesores. Tarquino Prisco, quinto Rey, añadió doce Pueblos y lo mataron dos hijos suyos, en cuya sazón se apoderó del Reino Servio Tulio, y su hija Tulia se casó con Tarquino el Soberbio, a quien movió que matase a su padre para subir al Trono. Tarquino empezó su Reinado con crueldades domésticas; y después pasó a los extraños. Sucedió el estupro de Lucrecia, que libró a Roma de aquel Tirano. Comenzó el gobierno Consular y se faltaba a la fe cuando lo pedía la ambición. Testimonio dan las horcas Caudinas, donde todo el Ejército Romano, expuesto al cuchillo de los Samnites, salió libre bajo la condición de una perpetua paz, lo que solo duró el tiempo que necesitó Roma para armar de nuevo el Ejército» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

62. «Dominada la Italia, vino la guerra púnica Primera; la Ligústica, Gálica, Ilírica, y Segunda Púnica; en que vencido Aníbal separó al Asia, África y Europa. Sólo los Numantinos detuvieron aquel ímpetu venciendo a Quinto Pompeyo y admitiendo la paz, que luego violaron los romanos, bajo la conducta de Hostilio Mancino, que siendo también vencido, volvieron los de Numancia a admitir la paz; y volvió Roma a faltar al pacto hasta que triunfó Numancia» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

63. «En cuanto a la lujuria no fueron mejores aquellos siglos que los presentes. Los lupanares son antiquísimos. Solón por ley los estableció en Atenas, para evitar adulterios. Entre los Babilonios, según Herodoto, eran las mujeres una vez en la vida, comunes a todos. Él mismo dice que los de Tracia daban a las doncellas libertad absoluta. Lo mismo refiere Varrón de los Ilíricos. ¡Cuánto horrorizan las fiestas Bacanales, que pasaron de Egipto a Grecia, y a Roma! En Roma era permitido a las mujeres vulgarizar su cuerpo, con la previa diligencia de presentarse ante los Ediles; hasta que por haber usado de esta licencia la noble Vestilia, se negó esta maldad a los que descendiesen de algún Caballero Romano. ¿Qué diré del abominable comercio entre personas de un mismo sexo, tan común entre Griegos y Romanos? Pero apártese la pluma de lo que horroriza la memoria» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

64. «Con la venida del Redentor mudó algo de semblante el Mundo, pero esta felicidad no fue de mucha duración. S. Juan Crisóstomo, que floreció en el cuarto siglo, apenas halló en la gran Ciudad de Antioquía cien vecinos que viviesen bien. S. Agustín, que vivía al mismo tiempo, no nos

En el quart quadern s'inclouen una sèrie de notes d'una edició de l'any 1776 de la *Monarquía hebrea* de Vicenç Bacallar i Sanna, marquès de San Felipe.⁶⁵ Novament, es posa de manifest l'interès d'Aribau per la formació ètica i moral que ha de tenir un bon governant, atès que tria una obra clàssica de caràcter polític i moral la finalitat de la qual és adoctrinar els prínceps prenent com a base l'exemple que proporciona la història. Aribau agrupa els seus apunts en un apartat que denomina «Reglas morales, sentencias y ejemplos morales y sistema de los reyes en el gobierno» i, com en altres ocasions, utilitza epígrafs laterals per a classificar les diferents anotacions. Així, entre els temes que recull figuren «el feliz y el infeliz», on constata que és més difícil ser feliç que ser desgraciat, i «el hombre casado», on refereix els problemes que per a aquest representa la seva dona. Apunta, pel que fa a la relació entre el general i els soldats, que una de les més grans tiranies del poder és exposar la vida aliena al perill. Altres epígrafs tracten els jutges,⁶⁶ la creença en l'antiguitat,⁶⁷ la fortuna,⁶⁸ els pre-

muestra el Occidente más bien parado. S. Gregorio, que floreció en el sexto siglo, comparó toda la Iglesia, al Arca de Noé, en la cual hubo pocos hombres, y muchos brutos. ¿Dónde, pues, estáis, siglos envidiados? Los vicios, dice Séneca, siempre fueron unos, a reserva de algunos flujos y reflujos que suelen tener como las olas» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 367-3).

65. Vicente BACALLAR y SANNA, *La monarquía hebrea*, 3a ed., vol. I, Madrid, Imprenta de D. Gabriel Ramírez, 1761, 2 vol., 470 p.; Vicente BACALLAR y SANNA, *La monarquía hebrea*, 3a ed., vol. II, Madrid, Oficina de D. Manuel Martín, 1771, 344 p. Hi ha una nova edició corregida i amb dues dissertacions del Rev. P. Agustín Calmet, benedictí, sobre les deu tribus d'Israel, la qual va ser impresa a Madrid l'any 1784 i consta de dos volums.

66. «Un Político llamó a la Judicatura Escuela de paciencia. La escritura sagrada llama Dioses a los Jueces, o por el sufrimiento, o por la veneración» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

67. «Crear siempre a la antigüedad, es una ciega veneración ultraje del entendimiento; despreciarla es una jactancia insolente de la juventud. Es aprobación servil la que alguna vez damos a nuestros mayores, pudieron errar como erramos: creer al anciano es cordura, creer a la antigüedad es peligro. Cual siglo sea el de más aciertos quedará siempre indefinido. Mas debemos saber que nuestros mayores porque es más dilatada la experiencia no supieron lo que sabemos y nos enseñaron cuanto supieron. Logramos el fruto de su trabajo en lo que aprendimos: lo que se adelantó más cultivado el ingenio, sin duda lo ignoraron; con que les queda la gloria de ser antes sabios, no más sabios» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

68. «Tiene varios y no entendidos giros la fortuna, por eso la llaman ciega y loca, y la sientan sobre una rueda los que no entienden que todo es providencia, para que no desesperen los infelices, y no se engrían los dichosos. Es antigua metamorfosis en el mando salir de los grillos al solio, y de este descender hasta el vil duro eslabón de una cadena. En las mudanzas de la suerte más tiene que esperar el desdichado, que temer el feliz, para que en ambos estados ande equivocado el bien con el mal» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

sents,⁶⁹ el govern de les dones,⁷⁰ la ira i l'ofensa,⁷¹ la vida,⁷² l'íngnat i la ingratitude,⁷³ i l'home dolent (incloent-hi el tirà, al qual dedica diversos paràgrafs).⁷⁴ Així mateix, refereix la pena, la clemència i la confiança, l'error, l'encert i l'escarment, la paraula i l'escrit, la felicitat i la desgràcia, la fama, el fet de conservar i el fet d'adquirir, l'amor als fills com a obligació imposada per la llei natural, el mal exemple, la veritat, l'obediència, la bellesa, l'enveja, la serietat de l'ànim, la dissimulació, la candidesa, el menyspreu per la mort, l'amor als valents, el servei i l'amor dels prínceps, la virtut i les seves prerrogatives, l'amic i l'amistat, la cautela, les riqueses, la vanitat, la gelosia del comandament que de-

69. «Pocos resisten a la traidora lisonja de los dones que admitidos obran insensiblemente Más fácil es echarlos de sí que del ánimo porque persuade como virtud el agradecimiento y con una noble máscara inclina al vicio y a la injusticia. Quien da, pretende y anticipa el precio de lo que quiere comprar, quien recibe abre las puertas de la esperanza que sola puede ser ofensa; muchos dan por vanidad; esos buscan un aire que envanece quieren coechar a la fama; alguna vez importa, las más es vicio de lo inmoderado del ánimo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

70. «Natural es el dominio en la mano del varón, violento en el de la mujer. Tácito dijo que era monstruo la mujer que mandaba, porque queriendo ser lo que no es, deja de ser lo que debe. En el gobierno de la mujer se suele suplir la crueldad al valor. Para que todo sea riesgo en la mujer, hasta lo que saben lo es» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

71. «La ira reconcentrada prorrumpie más ejecutiva impaciente de la tardanza. Tarde olvida el que ofendió y nunca el ofendido; ese es amor propio no mal ordenado, porque la memoria del recibido agravio no es delito, antes puede dar materiales al merecimiento, olvidar la ofensa puede ser vileza de ánimo; vengarla no es heroico y lo prohíbe la ley como mal» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

72. «Si el deseo de vivir es culpa es problema; vivir poco es riesgo, vivir mucho es trabajo, vivir mucho para vivir más es atesorar lo no caduco; pero como tiene la vida en el aura que respira un sensible deleite desear vivir no es la mayor perfección sino es para padecer. Amar la vida es necesidad y es defecto, sacrificarla sin justicia es delito» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

73. «[...] Por eso se hallan tantos ingratos porque la obligación fastidia. El beneficio tiene de heroico la casi infalible consecuencia de la ingratitud, que tratada con desprecio es otra satisfacción del ánimo que favoreció para confundir. Si nos apartaran de lo benéfico los ingratos fuera hacer usuraria la beneficencia y buscando agradecidos bajar los quilates al heroísmo del hacer bien. El agradecido paga en lo que agradece y casi sepulta el beneficio: el ingrato le exalta porque le acuerda. Hallar ingratos no es dicha, pero es gloria, hallar agradecidos es encontrar quien compite en la virtud. La Patria es la más perversa en este vicio porque suele ser a los más altos beneficios ingrata solo porque el venenoso diente de la envidia mordió en la fama del que fue con ella generoso» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

74. «Es muy difícil haber buen Ministro de mal Príncipe. Un tirano hace muchos: lo que ejecuta por si solo es mucho menos de lo que ejecuta; las permisiones del tirano son la tiranía mayor»; «La tiranía tiene los principios suaves, los medios ásperos, los fines precipitosos» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

genera en enemistat irreconciliable, els pares com a delegats de Déu per a la formació de la prole, la dona, les mares i els fills, les virtuts de l'home públic i les de l'home privat, la formació de l'home en la seva infantesa i joventut, la saviesa o la glòria del món, la vida i la mort, la joventut i la vellesa i la imitació dels grans, la perpetuïtat de la sang i l'estirp, la manera d'obrar de la naturalesa, la glòria del món, el saber i l'arrel de la saviesa, les lletres i les armes, la tolerància, el temor, la rebel·lia, la imperfecció de la infelicitat humana, la inclinació pel mal, l'origen de les jerarquies, la fortalesa, el primer rellotge de sol, l'enigma, la malícia, el somni, el penediment, la infidelitat, els traïdors, el dubte, la vida i la memòria de l'impíu, l'afecte, la voluntat i l'enteniment, el laberint de la ment, el desordenat apetit de l'home, el discerniment de la vulgaritat, la plebs, la constància i el valor, el profeta Elies i la dona, l'ambició, l'infeliç, la creença i la mentida, la música, l'agraïment, el favor, la ignorància del temps, la fe pública i l'erudició.

Més interès jurídicopolític tenen els epígrafs sobre la pau i la guerra,⁷⁵ els prínceps,⁷⁶ el delictes i el càstig,⁷⁷ la cort,⁷⁸ l'obligació del príncep,⁷⁹ l'imperi,⁸⁰ el

75. «Más deben los Príncipes al afán de la guerra, que a los ocios de la paz: áquella dilata el nombre; ésta le ciñe: Solo a un Octaviano hizo gloriosa la paz, porque siguió a la mas dilatada guerra» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

76. «Los Príncipes solo crecen con la gloria de sus hazañas: sin esto nada dista de cuna el Trono: su empleo de ser como su oficio soberana su idea como su grandeza y estas proporciones son los materiales con que construye el templo de su veneración Tener ocasión en que lucir es dicha: acreditarse en la ocasión ya no es de la jurisdicción de la fortuna, sino de la mano: ser infeliz porque no hubo ocasión de dichoso es compasión: perderse en la felicidad no es disculpable» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

77. «Mayor trofeo es impedir el delito que castigarlo; mayor primor es hacer temer al amago que al golpe porque queda más airoso el respeto al atrevimiento que al atrevido» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

78. «Brillan las Cortes de los Príncipes con la gala, la superfluidad y la pompa: allí tiene la envidia, la traición, la avaricia y el engaño, su trono; y como de todo se hace política o razón de Estado, no se conocen, emboza los vicios o la adulación o el miedo y en la precisa confusión de negocios y dependientes degenera en abominables culpas o permitidas del descuido alentadas del ejemplo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

79. «Debe el Príncipe buscar al súbdito: debe inquirir y castigar, la demasiada grandeza ha hecho desprecio de esta obligación que delegada en otros ignoramos qué cargo le queda al Príncipe aun después de haber comunicado su autoridad para el gobierno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

80. «El Imperio no es siempre lo mejor aunque es lo más brillante. El Solio que tanto resplandece está rodeado de riesgos y cuidados y de una pesada cadena de obligaciones: si le entiende el que le ocupa, no es tan feliz como parece, si no le entiende gozará simplemente de una felicidad con que hará infelices súbditos y le nacerán tantos riesgos del descuido, cuantas inquietudes le traerá el cuidado» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

secret com a ànima del que governa, la unció de reis,⁸¹ el fet de regnar,⁸² el rei governant,⁸³ el rei, la submissió d'aquest a la llei i el seu poder per a derogar les normes,⁸⁴ els perills de censurar els reis, els problemes que planteja l'existència de dos monarques,⁸⁵ la dignitat i l'honra dels imperis i els prínceps com a element inseparable de la seva sobirania, la traïció i la fidelitat en la relació dels monarques amb els seus vassalls, l'alabança del príncep com a major vanitat dels súbdits, la rebel·lió i la violació del jurament de fidelitat, la necessària saviesa del príncep,⁸⁶ els riscos en un govern,⁸⁷ la necessitat del príncep de demanar

81. «Era antigua ceremonia el ungir los Reyes: ya la usaban los Gentiles, explicaba el óleo la benignidad y misericordia con que debe hacer justicia el Príncipe: esto era consagrarle e introducirle al Sacerdocio para que tuviese esa razón más la veneración del súbdito y esa obligación más el Rey» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

82. «Solo el que gobierna bien reina: el tirano manda no gobierna. Cuando manda la razón se manda bien, cuando manda la voluntad se sirve a su sin razón. Entonces cree el Príncipe ser Rey y es esclavo porque perdió sobre sí mismo el más inmediato y más justo dominio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

83. «Quiere un Rey gobernar solo y sin consejero y pierde el Reino. Los Consejeros prudentes y celosos le hacen feliz: no hay quien sin ellos pueda gobernar una Monarquía, el Príncipe que lo presume será el menos hábil para ello porque ya en su mal regulada vanidad descubre tanta satisfacción propia que le manifiesta soberbio: pertenece al Rey resolver pero no sin escuchar: gobernar sin consejeros y gobernar ellos es desorden» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

84. «Jura el vasallo fidelidad y obediencia, el Rey justicia, y observancia de las leyes: la obligación es igual, el poder la deroga, pero es en ese caso tirano el Príncipe. Cuáles son las leyes que puede por sí derogar, es cuestión peligrosa y prolija. De las fundamentales del Reino, ninguna, sin los pueblos. Fueros puede quitar por castigo, no Leyes. Aquéllos son privilegio, que le puede desmerecer el delito: éstas son norma y regla para el gobierno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

85. «Mandar dos Reyes es la última desgracia de los Reinos despedazar la púrpura; y en discordia interna de los ánimos dar lugar a que con el ejemplo de muchos se autorice la traición, la insolencia y el perjurio: nunca más ultrajada la Majestad porque mendiga obsequios nunca más licencioso e impertinente el vasallaje porque se considera voluntario. Saber el malo que ha de hacer mérito de serlo es la mejor ocasión al precipicio. Tener pronto el refugio de otro Príncipe alienta a la infidelidad y al engaño. De dos Reyes es preciso que hay uno tirano, a quien le sirva de razón su poder [...]. Dos Reyes en un Reino mandan más y gobiernan menos: acobardada la justicia no obra libre» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

86. «Algunos creen superflua para la dicha, la sabiduría. Este error es vulgar en los Palacios de los Príncipes más poderosos donde desprecia las ciencias la arrogancia del ánimo como inútiles para la felicidad creyendo que el constitutivo de ella es solo el poder. Más puede el Príncipe sabio que el necio porque aquél es dos veces Príncipe, éste ninguna. En el ignorante ha de ser desorden el imperio o vileza la servidumbre al ajeno dictamen. Entienda el Príncipe para qué ha nacido y buscará en su aplicación los medios para serlo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

87. «Es la ruina del gobierno lo ciego e inconsiderado de las deliberaciones: ayudada la reflexión es la madre de los aciertos: los que suceden no pensados no se deben a la prudencia sino al

consell, els reis nens i els reis homes ja formats,⁸⁸ les dones dels reis i l'influx que exerceixen sobre aquests, les conquestes dels regnes, els consellers dels reis,⁸⁹ les dificultats del govern, la part més difícil del qual és fer-se obeir, la repressió del príncep,⁹⁰ els premis i càstigs concedits pel rei,⁹¹ la humilitat com a principal virtut del rei, la gravetat de les culpes del rei,⁹² la justícia,⁹³ les màximes de govern,

acaso: la que llamamos madurez no es ciencia de instantes. Aunque la felicidad del entendimiento ofrezca pronto el acierto se debe fiar más del tiempo y de la consideración. Tenga la prudencia dadas en el Príncipe que nada de repente produce la naturaleza» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

88. «Los Reinos heredados por Reyes niños, tienen aventurada la quietud: los heredados por hombres ya perfectos son seguro contexto del sucesivo lustre. El que puede observar antes de suceder pasó por la mejor escuela: el que ya vio los daños, premedita los remedios: quien los ignora no los huye» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

89. «Los buenos Consejeros son la salud del Príncipe: nada se ha de tratar con más delicadeza que esta materia. Elegir los no conocidos es ceguedad, despreciar los aprobados por buenos es otra [...]. Ha de procurar el Rey aun después de conocidos por buenos volverlos a conocer en otro examen separado. Tenía tanto conocimiento de los hombres de Estado Carlos II de España, que mandando se le trajesen los votos distintos en la materia de que se trataba, conocía por los dictámenes el autor de cada uno» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

90. «El reprender al Príncipe es delicado, plausible y para ello es necesaria la libertad Evangélica: si la tiñe la vanidad haciendo de ella pompa es criminal afectación. No se puede definir el modo: el que amonesta por oficio sabe de sí lo que no se puede entender por sus palabras [...]. El Príncipe sabio si se ofende la verdad se hace reo [...]. El que reprende al Rey con la doctrina evangélica no habla con la Majestad sino con el hombre: éste si es malo debe conocer su interior vileza» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

91. «Nada autoriza más al Príncipe que la justicia, mas si es contra los Magnates de su Imperio teme el humilde cuando ve víctima del justo rigor al soberbio y amedrenta al vulgo ver rendido a la pena al que de ella le creía eximido su arrogancia. El Rey ha de distinguir grados en sus súbditos cuando honra pero no cuando castiga. Debe perdonar menos al noble que al plebeyo porque aquél está más vecino a una pernicioso insolencia. Sufrir desacatos del vasallo porque es varón principal es enseñar a delinquir con riesgo de la veneración y la obediencia que son los polos del dominio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

92. «Las culpas de los Reyes son más graves que ellas mismas si se considerasen en un hombre privado. El que debe dar ejemplo por autoridad o por su oficio añade a su pecado consecuencias que le hacen mayor porque no solo induce pero parece que ordena delinquir. Este cargo que a tanta circunspección precisa debe gravar el cuidado para evitar el escándalo no se aconseja la hipocresía [...]» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

93. «El Príncipe que no es justo es tirano. La justicia es uno de sus atributos principales: derivase por la luz de la razón al ánimo del hombre. Debe estar en él como razón y como precepto, si de ella se desvía se aparta tanto de Dios que toca en el otro extremo» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

el rei i els seus enemics, la corona i la raó d'estat,⁹⁴ l'exaltació del plebeu i la del noble, la guerra civil,⁹⁵ el domini de l'exèrcit com a causa del descrèdit de les nacions, la relació del rei amb el seu poble, i els canvis de govern⁹⁶ i la seva vinculació directa amb la destrucció dels imperis.⁹⁷

94. «Maquiavelo dejó escrito que era la Corona espléndida disculpa de la mayor traición y que para ella era lícita la tiranía. Aspirar al bien por la infame senda del mal es sacar el objeto de la alta prerrogativa de ser bien. La razón de Estado que deja de ser moral no será razón» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

95. «La guerra civil es un interés no público sino particular de cada individuo, por eso es tan feroz [...]. En las disensiones civiles se pelea con desesperación porque cada uno combate por la propia seguridad» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

96. «Son las mutaciones de gobierno riesgo de las pasadas providencias, las más veces ruina. Esa variedad de teatro esperan ambiciosos o infelices. A cada uno le parece que empieza a vivir cuando empieza de nuevo a obedecer y mientras llega el desengaño (que en las Cortes no madrega) nace o se fomenta en todos una esperanza que no hace burla del deseo antes que haya fomentado mil desvaríos. Esa es la era de las osadías y la en que los opresos meditan sacudir el pesado yugo que padecen» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).

97. «Una evidente señal de la destrucción de los Imperios es mudar frecuentemente de dueño. Todo se altera en el gobierno con la muerte del Príncipe: múdanse los dictámenes y el sistema, ejecutanse las venganzas y en recíprocos odios, descaeciendo de la autoridad los favorecidos del que murió la usurpan otros, cuya primera satisfacción es invertir el orden que hallan. Los más de los Ministros gobiernan más los propios intereses que el de su dueño: si la máxima no es adecuada a su conservación la desechan como perniciosa. Creen menoscabar su entendimiento siguiendo los dictámenes del pasado gobierno y la primera jactancia de su autoridad es establecerle a su modo Para formar partido, deponen los ancianos y crean nuevos Ministros o empleados subalternos: procuran con pretexto de enmendar los pasados errores poner en planta otras ideas a cuya perfección no aspiran si no a destruir las pasadas. El Ministro que usando del favor de su Soberano manda absoluto, gloriándose restaurador de la Monarquía la destruye porque la mejor planta y disposición es preciso que con delicadeza y prudencia deshaga la antigua; siendo tan peligroso edificar sobre ruinas que si con tiento no se tratan se desploma el edificio» (Arxiu Bonaventura Carles Aribau de la Universitat de Màlaga, doc. núm. 366-4).